

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.61

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C6

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗВИЧАЮ ЯК ДЖЕРЕЛА СІМЕЙНОГО ПРАВА

Корольова В.В.,

к.ю.н., доцент,

завідувач кафедри державно-правових дисциплін

Університет «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

THE CONCEPT AND ESSENCE OF CUSTOM AS A SOURCE OF FAMILY LAW

Koroleva V.V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor,

Head of the Department of State and

Legal Disciplines of «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Анотація. Наукову статтю присвячено аналізу звичаю як джерела сімейного права. Підкреслюється, що значущість звичаю як джерела права зумовлена особливостями правосвідомості українського суспільства. У сучасній правовій науці звичай розглядається як соціально-нормативне явище, що виникає внаслідок тривалого і багаторазового застосування певного правила поведінки, яке визнається обов'язковим у межах конкретної спільноти. У Сімейному кодексі України звичаї використовуються як засоби регулювання сімейно-правових відносин, зокрема це передбачено статтями: 11 (врахування звичаїв при вирішенні сімейних спорів), 35 (право на вибір прізвища при реєстрації шлюбу), 51 (право подружжя на повагу до індивідуальності), 146 (визначення імені дитини). Наголошується, що після визнання державою та включення до механізму правового регулювання звичай набуває ознак джерела сімейного права, а саме: 1) тривалість та повторюваність застосування; 2) соціальне визнання; 3) публічність; 4) загальнообов'язковість; 5) нормативність; 6) легальність і легітимність. Увага також зосереджена на необхідності розмежування понять, які мають подібні зовнішні риси - звичай, звичаї ділового обороту, традиція, мораль. Попри схожість, ці категорії різняться за правовим статусом, ступенем обов'язковості та сферою застосування. Визначено, що правовий звичай може бути застосований як судами та іншими правозастосовними органами, так і громадянами - членами відповідної етнічної чи соціальної групи – за умови, що він не суперечить нормам сімейного законодавства і моральним засадам суспільства. Зроблено висновок, що норми моралі самі по собі не є джерелами сімейного права, однак саме відповідність моральним засадам є критерієм, який дозволяє відмежувати правові звичаї від інших соціальних норм. У сфері сімейного права правовий звичай найбільш тісно пов'язаний із традиціями та мораллю, оскільки всі вони формують поведінкову модель у сім'ї. Водночас лише правовий звичай, за дотримання певних умов, набуває юридичної обов'язковості та може застосовуватися судом для регулювання сімейних правовідносин.

Ключові слова: джерело права, звичаї, правові звичаї, сімейне право, традиція, мораль, звичаї ділового обороту.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14.

Abstract. The scientific article is devoted to the analysis of custom as a source of family law. It is emphasized that the significance of custom as a source of law is due to the peculiarities of the legal consciousness of Ukrainian society. In modern legal science, custom is considered as a social and normative phenomenon that arises as a result of the long-term and repeated application of a certain rule of behavior, which is recognized as mandatory within a specific community. In the Family Code of Ukraine, customs are used as a means of regulating family and legal relations, in particular, this is provided for by articles: 11 (taking into account customs when resolving family disputes), 35 (the right to choose a

surname when registering a marriage), 51 (the right of spouses to respect for individuality), 146 (determination of the name of the child). It is emphasized that after recognition by the state and inclusion in the mechanism of legal regulation, custom acquires the features of a source of family law, namely: 1) duration and repeatability of application; 2) social recognition; 3) publicity; 4) universality; 5) normativity; 6) legality and legitimacy. Attention is also focused on the need to distinguish concepts that have similar external features - custom, business customs, tradition, morality. Despite the similarity, these categories differ in legal status, degree of obligation and scope of application. It is determined that legal custom can be applied both by courts and other law enforcement agencies, and by citizens - members of the relevant ethnic or social group - provided that it does not contradict the norms of family legislation and the moral principles of society. It is concluded that the norms of morality in themselves are not sources of family law, but it is compliance with moral principles that is the criterion that allows us to distinguish legal customs from other social norms. In the field of family law, legal custom is most closely related to traditions and morality, since they all form a behavioral model in the family. At the same time, only legal custom, subject to compliance with certain conditions, becomes legally binding and can be applied by the court to regulate family relations.

Keywords: source of law, customs, legal customs, family law, tradition, morality, business customs

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14.

Постановка проблеми. У сучасному правовому регулюванні сімейних відносин ключову роль відіграють нормативно-правові акти, передусім Сімейний кодекс України, що містять закріплені державно-правові приписи. Водночас у правозастосовній практиці не втрачають значення й інші джерела правового регулювання, зокрема звичаї, які відображають соціально-правові приписи - сталі правила поведінки, що склалися у суспільстві та визнаються ним як обов'язкові.

Попри широке використання правового звичаю в регулюванні сімейних правовідносин, у юридичній науці досі відсутній єдиний підхід до визначення його правової природи, умов застосування та меж його використання у сфері сімейного права. Особливо актуальними ці питання стають у випадках колізій між нормами позитивного права та звичаями, а також у ситуаціях, коли йдеться про міжкультурні шлюби, де значну роль можуть відігравати традиції, не закріплені у вітчизняному законодавстві, проте такі, що істотно впливають на правову поведінку сторін.

У зв'язку з цим виникає необхідність у більш глибокому теоретичному аналізі правового звичаю як джерела сімейного права, визначенні його місця у системі джерел, з'ясуванні умов та меж його застосування.

Актуальність теми дослідження зумовлена також історичною значущістю правового звичаю як одного з найдавніших способів регулювання суспільних відносин. У різні періоди розвитку права саме звичаї відігравали провідну роль у формуванні правових норм. На думку окремих дослідників, такі правила поведінки найповніше відображали потреби соціуму, а норми, що ґрунтувалися на них або закріплювали їх

законодавчо, були найбільш ефективними для впорядкування суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання звичаю як джерела права досліджували такі науковці, як Т. В. Боднар, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько, І. В. Жилінкова, О. М. Костенко, Н. С. Кузнєцова, Р. О. Стефанчук, В. І. Труба, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та інші дослідники, які розглядали звичай у контексті правової традиції, правосвідомості та джерел національної правової системи.

Не вирішені раніше проблеми загальної частини. Попри наявність окремих наукових праць, присвячених джерелам сімейного права, проблематика звичаю як самостійного та повноцінного джерела правового регулювання у цій сфері залишається недостатньо вивченою. У правовій науці відсутнє єдине розуміння звичаю як джерела сімейного права. Недостатньо досліджені ознаки, що відрізняють звичай від інших соціальних норм, критерії його юридичної сили, а також умови, межі застосування у сімейно-правових відносинах та їхнє значення. Невирішеними залишаються питання співвідношення звичаю з нормами позитивного права та його роль у правозастосуванні, зокрема у випадках міжкультурних шлюбів.

Формулювання цілей статті. Метою даної наукової статті є з'ясування правової природи, сутності та змісту звичаю як джерела сімейного права, а також визначення його ролі, значення та меж застосування у регулюванні сімейних правовідносин в умовах сучасної правової системи України.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці поняття «звичай» розглядається як соціально-нормативне явище, що виникає внаслідок тривалого, повторюваного застосування певного правила

поведінки, яке визнається обов'язковим у межах певної спільноти. У юридичному контексті звичай набуває статусу правового звичаю, якщо його санкціонує держава і він застосовується поряд з іншими джерелами права.

Як зазначають А. Б. Гриняк та В. В. Проценко, категорія «звичай» (англ. «custom») у правових дослідженнях найчастіше розглядається, як правило, поведінки, що склалося в процесі їхнього спільного життя людей, увійшло в їх побут, звичку та свідомість певної соціальної групи чи суспільства загалом [1, с. 98].

У коментарях до Сімейного кодексу України також звертається увага на звичай як можливе джерело правового регулювання, що має підпорядковане значення стосовно писаного права, але може використовуватися у разі прогалин у законі [2, с. 32; 3, с. 42]. За І. В. Борщевським, правовий звичай є результатом практики правозастосування, який в умовах стабільності і повторюваності переростає в норму, що визнається обов'язковою не лише суспільством, а й державою [4, с. 4].

На міжнародному рівні звичай також визнаний джерелом права. Згідно з п. 1(b) статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, міжнародний звичай визначається як «доказ загальної практики, визнаної як правова норма» [5]. У цьому підході підкреслюється, що ключовими чинниками у формуванні правового звичаю є повторюваність і тривале застосування певної поведінки в міжнародній спільноті (як загальна практика) та коли держави визнають цю практику юридично зобов'язальною (визнання її обов'язковості).

Таким чином, навіть у системі міжнародного права, де на перший план виходить договірне право, правовий звичай відіграє фундаментальну роль, особливо у випадках, коли відсутні письмові угоди.

Правовий звичай як джерело права характеризується низкою суттєвих ознак, які відрізняють його від звичайних соціальних норм. Ці ознаки свідчать про перехід звичаю з площини звичайного соціального регулювання у правову сферу. Отже після визнання державою та включення в механізм правового регулювання звичай набуває характерних ознак джерела сімейного права, зокрема: 1) тривалість та повторюваність застосування.

Звичай не виникає миттєво, він формується поступово, шляхом усталення певної моделі поведінки, яка виявляється стабільною та повторюваною в аналогічних ситуаціях. Тривалість у цьому контексті виступає не лише хронологічною характеристикою, а й індикатором сталості, прогнозованості та ефективності відповідного правила; 2) соціальне визнання. Звичай набуває нормативного значення лише тоді, коли він визнається суспільством як справедливе, обов'язкове правило поведінки. Йдеться про внутрішнє прийняття цієї моделі поведінки членами відповідної соціальної групи, національної меншини або навіть широкого загалу. Таке визнання формує у громадськості переконання в необхідності дотримання звичаю, навіть за відсутності формального державного примусу; 3) публічність. Правовий звичай має бути офіційно визнаний державою. Тобто лише у разі, коли держава визнає певну звичаєву норму як юридично значущу і допускає її застосування у правовому регулюванні, йдеться про правовий звичай. Таке санкціонування може бути як прямим (через включення звичаю до нормативного акту), так і опосередкованим (допущення застосування за аналогією чи у випадках прогалин у законі); 4) загальнообов'язковість. Правовий звичай має загальнообов'язковий характер для відповідного кола осіб, наприклад, членів певної соціальної спільноти, жителів окремого регіону або суб'єктів, між якими склалися сталі правовідносини; 5) нормативність. Правовий звичай, як і будь-яка правова норма, розрахований на багаторазове застосування до типових ситуацій. Його зміст повинен бути достатньо узагальненим, щоб охоплювати схожі випадки у практиці правозастосування; 6) легальність і легітимність. Правовий звичай має бути визнаний не лише на державному рівні, а й у свідомості його адресатів як законне та справедливе правило поведінки. Легітимність забезпечує добровільне дотримання звичаю, тоді як легальність підтверджує його відповідність правопорядку та нормам чинного законодавства.

Таким чином, правовий звичай - це не просто усталене правило поведінки, а повноцінне джерело права за наявності

певних юридичних ознак, що дозволяють йому діяти у правовій системі на рівні з нормативно-правовими актами, особливо у сфері сімейного права, де часто виникають правовідносини, не врегульовані детально законодавчо.

Правове регулювання сімейних відносин в Україні ґрунтується насамперед на нормах Сімейного кодексу України (СК України) [6], який має силу спеціального законодавчого акту у сфері особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя, батьків, дітей, інших членів сім'ї.

Говорячи про поняття та правову природу звичаю у сімейному праві, слід зазначити, що СК України дозволяє врегулювання сімейного спору за допомогою звичаю. Так, згідно з ч. 1 ст. 11 СК України суд за заявою зацікавленої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам СК України або інших законів та моральним засадам суспільства. Це загальна норма щодо можливості застосування звичаїв. Треба звернути увагу на специфічну умову, встановлену ст. 11 СК України. Тут передбачена обов'язкова відповідність звичаю моральним засадам суспільства, оскільки поняття «моральні засади суспільства» також є категорією звичаєвого права. Можна припустити, що у цій статті йдеться про надання переваги загальносуспільним, загальнонаціональним автентичним звичаям перед звичаями місцевими.

Аналіз ст. 11 СКУ, як справедливо відзначає Т. В. Боднар, свідчить про наявність таких особливостей звичаю як джерела сімейного права: а) звичай може бути врахований судом під час вирішення спору; б) таке врахування звичаю судом можливе за заявою заінтересованої сторони; в) це може бути місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них; г) звичаї не мають суперечити вимогам СКУ, інших законів та моральним засадам суспільства [7, с. 19].

Пряма вказівка на застосування звичаю національної меншини міститься також в інших випадках. По-перше, під час обрання подружжям прізвища у зв'язку з реєстрацією шлюбу не допускається поєднання більше,

ніж двох прізвищ, якщо інше не випливає зі звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений (ч. 2 ст. 35 СКУ). Це означає, що якщо дошлюбне прізвище нареченого, нареченої (або їх) є подвійним, то утворити їхнє спільне прізвище шляхом об'єднання їхніх дошлюбних прізвищ неможливо.

Згідно з ч. 2 ст. 146 СК України дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Тому в роз'ясненні Міністерства юстиції України «Порядок присвоєння прізвища, імені, по батькові дитині при державній реєстрації народження» від 29 червня 2011 р. зазначено, що «кількість імен не обмежується у тих випадках, коли мати і (або) батько дитини належать до національної меншини і порядок присвоєння імені є звичаєм конкретної з них» [8].

Водночас у сфері сімейного права правовий звичай не має абсолютного пріоритету. Відповідно до статті 8 СК України, у випадках, коли особисті немайнові та майнові відносини між членами сім'ї – подружжям, батьками, дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані Сімейним Кодексом України, до них можуть застосовуватися норми Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить природі сімейних відносин [6].

Наприклад, стаття 7 ЦК України передбачає можливість регулювання цивільних правовідносин на основі звичаю, зокрема звичаю ділового обороту [9]. У цій же нормі подано визначення поняття «звичай», як правило поведінки, не закріплене в актах цивільного законодавства, але яке стало загальноприйнятим у певному сегменті правовідносин.

Науковець Є. О. Харитонов, аналізуючи зазначену статтю, наголошував, що вона вперше на законодавчому рівні в українському праві формалізує звичай як джерело цивільного права та окреслює основні принципи його застосування. Залежно від характеру правового звичаю дослідник виділив кілька його типів: міжнародні звичаї; звичаї внутрішньодержавні; звичаї, що мають коріння в звичаєвому праві; судовий звичай; звичай ділового обороту, а

також загальні принципи права [10, с. 13]. З аналізу наведених положень ЦК України випливає, що звичай ділового обороту має допоміжний (субсидіарний) характер і поступається за юридичною силою нормам закону та умовам договору між сторонами [11]. Іншими словами, у цивільно-правових відносинах перевага надається договірним умовам, і звичай не застосовується, якщо він їм суперечить або не відповідає положенням законодавства.

Окремо зазначається, що стаття 7 ЦК України дозволяє фіксацію звичаїв у спеціальних документах. Проте така фіксація є радше винятком, ніж правилом. У більшості випадків звичаї залишаються неписаними нормами, що функціонують як соціальні аксіоми або моральні правила. Документально ж звичай може бути закріплений як у нормативно-правовому акті (законі, кодексі, постанові тощо), так і у формі судового прецеденту - наприклад, у постанові вищого судового органу.

Правовий звичай у сфері сімейного права не діє самостійно, а використовується виключно в межах, установлених чинним законодавством. Його застосування повинне відповідати принципам верховенства права, законності, моральності, публічного порядку, а також вимогам захисту прав і свобод людини. У цьому контексті особливе значення мають як умови надання звичаю юридичного значення, так і визначення меж його допустимого використання в рамках сімейно-правових відносин.

У теоретичній і практичній площині правозастосування часто постає потреба чіткого розмежування понять, що мають схожі риси – таких як звичай, звичай ділового обороту, традиція та мораль. Незважаючи на певну змістову близькість, ці категорії відрізняються між собою за юридичним статусом, рівнем обов'язковості та сферою правового впливу. Це зумовлює необхідність визначення співвідношення між ними та правовим звичаєм як особливою формою соціального регулювання, що має юридичну силу. Таке розмежування важливе для уникнення термінологічних непорозумінь і правильного застосування відповідних норм у правозастосовній практиці.

Термінологічно найближчим до

поняття «звичай» є «звичай ділового обороту». Хоча Сімейний кодекс України прямо не містить положень про такий інститут, його правове регулювання закріплено в частині першій статті 7 Цивільного кодексу України, яка вказує на можливість регулювання цивільних правовідносин звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту [10]. У цьому контексті звичай ділового обороту розглядається як один із різновидів правового звичаю, що застосовується переважно у сфері підприємницької діяльності (зокрема в торгівлі, банківських операціях, транспорті, мореплавстві тощо).

Звичаї ділового обороту є результатом ділової та торговельної практики багатьох учасників цивільних відносин, передусім з іноземним елементом, які склалися історично і мають з одного боку звичаєвий характер, а з іншого – наднаціональний, оскільки застосовуються передусім у сфері міжнародної торгівлі.

З огляду на те, що Сімейний кодекс України передбачає можливість договірної врегулювання окремих аспектів сімейних відносин, звичаї ділового обороту можуть застосовуватися у процесі укладення та реалізації сімейних договорів. Це стосується, зокрема, визначення окремих умов договору, а також судового розгляду спорів щодо його виконання. У зв'язку з цим, доцільно розширити нормативне закріплення можливості врахування судами звичаїв ділового обороту у сімейних правовідносинах, оскільки чинна редакція статті 11 Сімейного кодексу України таких положень не містить.

Розглядаючи співвідношення понять «звичай» і «традиція», насамперед слід визначити зміст останнього. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, традиція – це історично сформований досвід, система звичаїв, норм поведінки, поглядів, смаків тощо, які передаються з покоління в покоління [12, с. 1467]. У тому ж джерелі звичай визначається як усталений порядок або правила, що історично склалися в громадському житті, побуті певного народу, соціальної групи чи колективу.

Традиції охоплюють практично всі сфери життєдіяльності людини - від сімейних і побутових до професійних, трудових,

духовних, морально-етичних і релігійних. Їхня універсальність полягає в тому, що вони застосовуються незалежно від наявності конкретних ситуацій або правових регуляторів. На відміну від традицій, звичаї мають більш вузьке значення – вони стосуються певної сталої моделі поведінки, що закріпилася у конкретних сферах соціального життя, і часто мають більш формалізований характер.

Таким чином, традиція виступає ширшим соціальним явищем, яке, окрім звичаїв, охоплює цінності, культурні норми, уявлення, символи, правила, досвід та знання. Звичай, у свою чергу, є складовою частиною традиційної системи, але має чіткішу поведінкову орієнтацію та частіше за все проявляється у конкретних правовідносинах. Серед основних видів традицій можна виокремити релігійні, сімейні, професійні, народні та морально-етичні, які формують ментальність і впливають на правосвідомість членів суспільства.

Таким чином, як традиції, так і звичаї виступають соціальними регуляторами суспільних відносин. Проте між ними існує суттєва відмінність: традиції не завжди набувають форми соціальних норм і зазвичай підтримуються на рівні внутрішнього переконання, а не через механізми соціального примусу. У той час як звичаї, що мають нормативний характер, можуть застосовуватись у правовій практиці, зокрема – в регулюванні сімейних відносин.

Традиції, які набувають стабільного нормативного значення в межах певної соціальної групи або суспільства загалом, трансформуються у звичаї. У такому випадку вони можуть визнаватись правозастосовними органами, зокрема судами, або використовуватись самими учасниками сімейних правовідносин.

Як приклад, усталений звичай проведення весільних святкувань після церемонії вінчання або державної реєстрації шлюбу не має ознак юридично значущого звичаю, оскільки не є обов'язковим і не породжує правових наслідків – подружжя може добровільно відмовитися від його дотримання.

Натомість такий традиційний обряд, як заручини, може набувати ознак юридичного факту. Відповідно до частини третьої статті 31 Сімейного кодексу України, у разі

розірвання заручин сторона, яка необґрунтовано відмовилась від укладення шлюбу, може бути зобов'язана до відшкодування матеріальних збитків.

Таким чином, традиції, що не забезпечуються соціальним або правовим примусом, не можуть вважатись джерелами сімейного права. Водночас окремі традиційні практики, за умови наявності юридичних наслідків, можуть розглядатись як юридичні факти, що беруться до уваги під час вирішення сімейних спорів судом.

Отже, звичай може набути ознак правової норми за наявності відповідних умов, тоді як традиція, навіть істотно впливаючи на модель сімейної поведінки (зокрема у святкуваннях, вихованні дітей, розподілі сімейних ролей), залишається явищем культурного, а не правового характеру.

У контексті співвідношення звичаю та норм моралі доцільно знову звернутися до змісту статті 11 Сімейного кодексу України, згідно з якою під час розгляду сімейного спору суд, за заявою заінтересованої сторони має право врахувати як місцевий звичай, так і звичай національної меншини, до якої належить хоча б одна зі сторін. Водночас застосування такого звичаю можливе лише за умови, що він не суперечить положенням СК України, іншим законам та моральним засадам суспільства. Таким чином, моральні норми розглядаються як обмежувальний критерій, що має пріоритет над звичаєм.

У науковій літературі мораль визнається як складне суспільне явище, що виконує регулятивну функцію, спрямовану на нормування поведінки людей у різних сферах життя. Її розглядають і як соціальний інститут, і як сукупність норм, цінностей, принципів, що регулюють взаємодію особи із суспільством, державними інституціями та іншими суб'єктами соціальних відносин [13, с. 366].

Попри те, що мораль не є джерелом сімейного права у вузькому юридичному розумінні, вона виконує важливу орієнтаційну функцію. Її вимоги часто імпліцитно присутні в законодавстві, наприклад у таких принципах, як добросовісність, відповідальність батьків за розвиток дитини, взаємна повага між подружжям тощо. Звичай ж, на відміну від моралі, можуть мати юридично

обов'язкову силу лише за умови, якщо вони узгоджуються з нормами права й моральними засадами.

Таким чином, у сфері сімейних відносин правовий звичай має тісний зв'язок із традицією та мораллю, адже всі три елементи формують систему поведінкових моделей у родині. Проте лише звичай, який відповідає правовим критеріям, може бути визнаний юридично обов'язковим і застосований судом у процесі правового регулювання.

Згідно з положеннями статті 11 СК України, звичай може бути врахований судом за наявності таких умов: 1) він не суперечить актам сімейного законодавства та моральним засадам суспільства; 2) він є локальним (місцевим) або стосується певної національної меншини (звичай національної меншини); 3) він стосується конкретних правовідносин, які є предметом розгляду у справі.

Таким чином, правовий звичай у сімейному процесі застосовується в межах позовного провадження за наявності ініціативи зацікавленої сторони. Законодавець виокремлює два типи звичаїв, які можуть бути враховані: місцеві звичаї та звичаї національних меншин за умови відсутності суперечності із законом та моральним принципом суспільства [6, ст. 11].

Водночас аналіз інших статей СК України дає підстави стверджувати, що правовий звичай може застосовуватись не лише судами, а й іншими органами, наприклад, органами державної реєстрації актів цивільного стану. Так, стаття 35 СК України передбачає, що наречені мають право на формування подвійного прізвища, порядок розташування якого може визначатися за згодою сторін або з урахуванням звичаю національної меншини, до якої належить один із подружжя. Подібна норма міститься і в статті 146 СК України, де йдеться про можливість надання дитині більше ніж

двох імен, якщо це зумовлено відповідним звичаєм національної меншини.

На цьому тлі постає питання, яким чином ідентифікувати звичай як місцевий або такий, що належить до правового поля певної національної меншини. Ні у чинному законодавстві, ні у правовій доктрині наразі відсутнє чітке визначення цих понять.

На нашу думку, місцевим варто вважати звичай, який сформувався в межах певної території, це може бути населений пункт, громада або історично сформована група населених пунктів. Його характер зумовлюється історичними, культурними, етнічними, соціальними особливостями регіону. У випадку розгляду справи судом, він має враховувати звичаї, що є типовими саме для території, на яку поширюється його юрисдикція.

При цьому виникає логічне питання: чому у статті 11 СК України не згадується про загальнонаціональні звичаї українського народу, такі як сватання, заручини, весільні або родинні обряди, які попри регіональну специфіку є загальновідомими та поширеними по всій території України, де українці становлять більшість. Видається, що таке обмеження є законодавчою прогалиною, оскільки не враховує цілісний культурний контекст та практику застосування загальнонаціональних звичаїв, які можуть бути правовими за своєю суттю.

У підсумку можна констатувати, що хоча звичаї не є провідним джерелом регулювання сімейних відносин в Україні, вони все ж відіграють важливу допоміжну роль. Їх застосування можливе лише за умови, що вони не суперечать чинному законодавству, умовам договору і моральним принципам суспільства. При цьому багато звичаїв уже інкорпоровано у текст нормативно-правових актів, що підтверджує їхню значущість у правовій системі та правозастосовній практиці.

Література:

- 1.Гриняк А. Б., Проценко В. В. Звичай як джерело правового регулювання договірних відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 98-102.
- 2.Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.
- 3.Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. Ред. С. Я. Фурси. К: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
- 4.Борщевський І. В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Випуск 5 (16). С. 3-6.
- 5.Статут Міжнародного суду ООН. URL: statute-of-the-court-ru.pdf.

- 6.Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. Ст.135.
- 7.Боднар Т. В. Сім'я. Регулювання сімейних відносин. Науково-практичний коментар. Сімейний кодекс України / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2020. Гл. 1. С. 5-21.
- 8.Порядок присвоєння прізвища, імені, по батькові дитині при державній реєстрації народження: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 29.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0045323-11#Text>.
- 9.Цивільного Кодексу України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
- 10.Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. : зі змінами та допов. станом на 26 берез. 2010 р. / Харитонов Є. О. [та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Харитонova Є. О. [та ін.]. К.: Правова єдність, 2010. 749 с.
- 11.Толкачова Н.Є. Правовий звичай, узвичаєність, звичай ділового обороту – форми права сучасної України: проблеми застосування. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/v2-2011>.
- 12.Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- 13.Якубовський В.П. Мораль як форма суспільно-правової свідомості. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 366-369.
- 14.Ватрас В. А. Джерела сімейного права. Дис. ... докт.юр.наук. Спец.: 12.00.03. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020. 516 с.

References:

1. Hryniak A. B., Protsenko V. V. Zvychain yak dzherelo pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn. *Pryvatne pravo i pidpryiemnytstvo*. 2015. Vyp. 14. P. 98–102.
2. Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi koment. Kyiv: Pravova yednist, 2009. 432 p.
3. Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi koment. Za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv: Vydavets Fursa S. Ya.; KNT, 2008. 1248 p.
4. Borshchevskyi I. V. Pravovy zvychai yak dzherelo suchasnoho prava v Ukraini. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2016. Vyp. 5 (16). P. 3–6.
5. Statut Mizhnarodnoho sudu OON. URL: statute-of-the-court-ru.pdf.
6. Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2002. № 21–22. P. 135.
7. Bodnar T. V. Simia. Rehuliuвання simiinykh vidnosyn. Naukovopraktychnyi koment. Simeinyi kodeks Ukrainy / za zah. red. T. V. Bodnar, O. V. Dzeri. Kyiv: Yurinkom Inter, 2020. Hl. 1. P. 5–21.
8. Poriadok prysvoiennia prizvyshcha, imeni, po batkovi dytyni pry derzhavnii reiestratsii narodzhennia: Roziasnennia Ministerstva justytstii Ukrainy vid 29.06.2011 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0045323-11#Text> (accessed: 15.07.2025).
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2003. №№ 40–44. P. 356.
10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment. : zi zminamy ta dopov. stanom na 26 berez. 2010 r. / Kharytonov Ye. O. [ta in.]; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. Kharytonova Ye. O. [ta in.]. Kyiv: Pravova yednist, 2010. 749 p.
11. Tolkachova N. Ye. Pravovy zvychai, uzvychaiunist, zvychai dilovoho oborotu – formy prava suchasnoi Ukrainy: problemy zastosuvannia. *Sotsiologhiia prava*. 2011. № 2. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/v2-2011> (accessed: 15.07.2025).
12. Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukraïnskoi movy (z dod. i dopov.). /Uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 p.
13. Yakubovskiy V. P. Moral yak forma suspilno-pravovoi svidomosti. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2/2021. P. 366–369.
14. Vatras V. A. Dzherela simiinoho prava. Dys. ... d-ras. yur. nauk. Spets.: 12.00.03. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet, Ternopil, 2020. 516 p.

Стаття надійшла до друку 20 липня 2025 року